

NOI MĂRTURII DOCUMENTARE DEPRE CONTRIBUȚIA ROMÂNILOR DIN CRIȘANA LA FĂURIREA STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN

de

VIOREL FAUR
CORNEL GRAD

Cercetarea istoriografică a marcat împlinirea a 65 de ani de la făurierea statului național unitar român prin elaborarea de noi lucrări consacrate memorabilelor evenimente din 1918¹, care proiectează lumini mai clare asupra unor aspecte ale acestora, punându-se — cu deplină justificare — accentul pe semnificația lor istorică majoră și locul pe care-l ocupă în devenirea poporului nostru. Asociindu-ne demersurilor științifice avînd ca obiect această problematică de importanță fundamentală, am considerat că publicarea unor documente *inedite* despre contribuția românilor din Crișana la actul istoric al unirii cu patria-mamă este nu numai utilă, ci și revelatoare sub raportul cunoașterii cît mai exacte a acțiunilor populației românești de aici, expusă tendințelor de deznaționalizare ale guvernanților statului dualist austro-ungar.

Editarea unor documente cu privire la împrejurările din Crișana în anii 1918—1919 a constituit una din preocupările cercetătorilor din Bihor și din alte părți ale țării. Ea a fost, credem, stimulată de manifestările aniversare, cînd efervescența specifică unor asemenea momente s-a răsfrint pozitiv și asupra activității de investigare arhivistică și de tipărire a unor valoroase surse documentare. Astfel, în anul 1968 — cînd s-a înregistrat un evident progres în direcția reactualizării faptelor de excepție ale ctitorilor statului național unitar român — au fost scoase din anonimat și citeva documente bihorene. Este vorba de 5 documente apărute în *Revista Arhivelor*², dintre care 2³ au fost publicate și în anuarul

¹ Consemnăm, spre edificare, cartea lui Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, intitulată *De la statul geto-dac la statul român unitar* (Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, 723 p.).

² Vezi *Din lupta poporului român pentru libertate și unitate națională*, în *Revista Arhivelor*, 1968, nr. 2, p. 208—210 (nr. 29), 210—212 (nr. 30), 214—216 (nr. 33), 222—226 (nr. 40) și 226—227 (nr. 41). De reținut și faptul că aici au fost reproduce (la p. 224—225) două fotografii (a casei dr. Aurel Lazăr din Oradea și a plăcii comemorative puse pe aceasta, la 1 decembrie 1934, în amintirea zilei de 12 octombrie 1918) și proclamația C.N.R. din Oradea și județul Bihor, dată la 27 noiembrie 1918 (la p. 231).

³ Mai exact: doc. nr. 29 și 30 (*Revista Arhivelor*, 1968, nr. 2, p. 208—212).

*Lucrări științifice*⁴ din Oradea. De asemenea, a fost reprodus textul unei proclamații a Consiliului Național Român din Oradea și Bihor, înscris în paginile ziarului *Nagyvárad* (Oradea Mare) din 5 noiembrie 1918⁵. Prin urmare, în 1968 au fost tipărite 6 documente referitoare la evenimentele de la sfârșitul anului 1918 în părțile crișene.

Continuând aceste inițiative, Alexandru Porțeanu a publicat (ca anexă la o lucrare⁶) în *Crisia* din anul 1975⁷ un număr de 21 documente din aceeași categorie, aflate în Arhiva istorică centrală⁸. Tentativa de a cumula într-un volum izvoarele documentare de această factură aparține unui colectiv de la filiala din Oradea a Arhivelor Statului, care a publicat un veritabil *corpus* de documente⁹, adunate — printr-un conjugat efort — din mai multe fonduri arhivistice (existente la București, Arad, Oradea etc.) și, într-o măsură mai restrânsă, din paginile presei timpului. Între cele 270 documente din acest volum (care se referă la perioada dintre 1 martie 1914—4 mai 1919) sînt incluse și 19 din cele editate¹⁰ în deceniul precedent. Deci, majoritatea absolută o constituie documentele care vedeau pentru prima dată lumina tiparului. Este o realizare istoriografică de certă valoare științifică, prin intermediul căreia au fost restituite contemporanilor cele mai importante mărturii despre lupta și sacrificiile românilor crișeni pentru înfăptuirea dezideratului deplinei noastre unități statale-teritoriale.

Ulterior, au mai apărut 10 documente despre Societatea culturală „Dacia Traiană” a studenților români din Oradea¹¹, care s-a creat în

⁴ Teodor Pavel, *Documentele Conferinței de constituire a Consiliului Național Român din Oradea și Bihor (3 noiembrie 1918)*, în *Lucrări științifice*, Oradea, 1968, vol. 2, p. 372—379.

⁵ Edit Dumitrașcu, *Aspecte din istoria făuririi unirii: 1918 la Oradea*, în *Semicentenarul Unirii Transilvaniei cu România în Bihor (1918—1968)*, (Oradea, 1968), p. 84. Acest document a fost reeditat în volumul *1918. Bihorul în epopeea unirii. Documente* (Oradea, 1978, p. 140), fără să se menționeze că a fost publicat anterior. Este drept însă că se constată unele *diferențe* de text, dar care puteau fi semnalate de editori.

⁶ Alexandru Porțeanu, *Lupta revoluționară a maselor populare din Bihor pentru unirea Transilvaniei cu România (Documente din arhiva Consiliului Național Român, 1918)*, în *Crisia*, 1975, p. 185—193.

⁷ *Ibidem*, p. 195—243.

⁸ Arhivele Statului București, Arhiva istorică centrală, *fond Consiliul Național Român din Oradea-Bihor*.

⁹ Ioan Popovici, Veronica Covaci, Gh. Mudura, Iudita Călușer, Mihai Apan, Ana Ilea, Andrei Caciora, *1918. Bihorul în epopeea unirii. Documente*, Editura Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al Județului Bihor și a Arhivelor Statului Bihor, Oradea, 1978, 475 p.

¹⁰ Adică doc. nr. 29, 30, 39, 40, 41, 42, 45, 49, 54, 58, 59, 60, 68, 78, 83, 108, 109, 119 și 215.

¹¹ Viorel Faur, Ioan Popovici, *Societatea culturală „Dacia Traiana” a studenților români din Bihor (1918—1919)*, în *Crisia*, 1980, p. 495—511.

contextul acestor evenimente și și-a propus să militeze, cu toată energia, pentru consolidarea statului național unitar român. Recent¹², au fost scoase la iveală (din fondul M₁ al Arhivei Ministerului Apărării Naționale, Marele Stat Major) alte 11 documente¹³, în cuprinsul cărora sînt prezentate, uneori amănunțit, stările de lucruri din părțile Crișanei la finele anului 1918 și începutul lui 1919, insistîndu-se asupra dramatismului situației, a dificultăților și sacrificiilor pe care a fost nevoită să le suporte populația din această străveche provincie românească, în dorința ei sinceră și invincibilă de a trăi împreună cu neamul căruia îi aparținea, între fruntariile firești ale statului național unitar român. Setului de documente menționat, provenit din același fond, îi adăugăm încă 16, pe care le publicăm din considerentul că, referindu-se la o problemă similară, conțin informații inedite, deci se constituie în noi argumente pentru a dezvălui adevăratele realități din Crișana în perioada amintită.

De remarcat că majoritatea documentelor în discuție (adică 11) sînt copii (autentificate) după *originalele* primite de Consiliul Național Român din Oradea și Bihor (C.N.R.), pe care acesta le-a transmis — fapt mai puțin cunoscut pînă acum — Marelui Cartier General al Armatei Române (Serviciul Informațiilor, Biroul de Informațiuni) și Comandamentului trupelor române din Transilvania (Biroul de Informațiuni). Reiese, cu claritate, adevărul că organismul politic al românilor crișeni s-a aflat într-un contact permanent cu Marele Cartier General al Armatei Române, pe care l-a informat, în mod secret, despre împrejurările tragice prin care treceau localnicii, pentru ca să se acționeze cu mai multă promptitudine, din necesități obiective, la eliberarea populației românești de sub imperiul unei asemenea conjuncturi. Este evident, deci, că demersurile C.N.R. vizau aducerea la cunoștința Consiliului Dirigent, a factorilor externi implicați în evenimente, dar și a conducerii armatei române, a situației extraordinare pe care erau obligați să o suporte, fie și temporar, românii crișeni. Drept consecință a acțiunilor multiple desfășurate de C.N.R. — pe de o parte, de apărare, încurajare și stimulare la luptă pentru concretizarea hotărîrilor istorice de la Alba Iulia, pe de altă parte, de avizare a unor organisme cu rol decisiv în anularea unor stări de lucruri cu caracter excepțional, ilustrate prin inimaginabile acte de terorism — ne-au rămas aceste documente de o semnificație aparte, prin intermediul cărora avem posibilitatea de a cunoaște o realitate locală complexă, neabordată îndeajuns de convingător de cercetarea istorică.

¹² Cornel Grad, *Rapoarte și memorii privind activitatea consiliilor și gărzilor naționale române din comitatele Sătmar, Sălaj, Bihor și Arad (decembrie 1918—martie 1919)*, în *Acta Musei Porolissensis*, V, 1981, p. 507—555.

¹³ *Ibidem*, p. 530—546. Este vorba de doc. 12—22.

Documentele sînt semnate de locuitorii satului Bulz (nr. 2), președinții Consiliilor naționale române din Vașcău (nr. 4) și Aleșd (nr. 15), vicepreședintele C.N.R. din Beiuș (nr. 12), comandantul secției militare din Cefa (nr. 5), sublocotenentii Gavril Bejan (nr. 3) și Petru Cepleu (nr. 16), învățătorul Gheorghe Papp (nr. 1), profesorul Petru Dejeu (nr. 16) și preoții Iosif Tărău din Săcădat (nr. 11), Teodor Borha din Hotar (nr. 13), Petru Popa din Cheresig (nr. 11) și Vasile Chirilă din Tilecuș (nr. 14). Din cele 11, un număr de 8 sînt elaborate la Oradea — și nu în așezările unde domiciliau autorii lor și se petrec faptele prezentate —, deoarece mulți intelectuali români au fost obligați să pibegească în diverse locuri, printre care și la Oradea, unde se afla sediul C.N.R. și de la care se spera rezolvarea situației lor extrem de precare. De altfel, toate aceste documente, ca și altele publicate în lucrările anterioare sau care vor fi editate în viitor (am transcris și noi cîteva din acestea), dezvăluie noi atrocități și jafuri comise asupra populației românești, pentru a o intimida și, în ultimă instanță, a o determina — prin metode de o incredibilă ferocitate — să renunțe la ideea că și Crișana s-a unit, la 1 Decembrie 1918, cu România. Acest obiectiv al teroriștilor n-a fost atins și, prin urmare, cu atît mai aberante sînt, în lumina unei analize retrospective, acțiunile lor împotriva populației pașnice, animate de idealuri sociale și naționale de neînfrînt.

O interesantă categorie de documente (în număr de 5) o constituie rapoartele trimise serviciilor de informații ale armatei de către agenții cu numerele 20 (nr. 7 și 9) și 48 (nr. 6), comandantii gărzilor naționale din Vașcău și Beiuș (nr. 8) și un ofițer informator (nr. 10). Acestea accentuează, cu justificată revoltă, asupra durității cu care sînt tratați locuitorii de către trupe în dezordine, preocupate de propagarea unor măsuri politice care se aflau într-o ireconciliabilă contradicție cu aspirațiile maselor populare românești. Evident, rapoartele includeau și date de ordin militar, utile armatei române, în aplicarea planului de pătrundere pe teritoriul Crișanei, pentru a-i elibera pe români, acțiune care a avut loc abia în luna aprilie 1919.

Editînd sursele la care ne-am referit, fără să le rezumăm cuprinsul, introducem în circuitul științific o notabilă cantitate de informații documentare despre cumplitele încercări prin care au trecut românii din Crișana, din luna decembrie 1918 și pînă în aprilie 1919, perioadă care se impune a fi studiată cu obiectivitate, pentru a i se releva nuanțele speciale. Numai printr-o cunoaștere exactă — care să nu țină cont de interese subiective sau de conjunctură — a realităților va fi posibilă reconstituirea integrală, cu umbre și lumini, a unui timp care s-a consumat sub semnul luptei eroice pentru realizarea dezideratului deplinei noastre unități naționale.

1

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN

Din Oradea-Mare și Bihor

Copie autentică. 17/C., pres., 1918

ONORATULUI CONSILIU ROMÂN ORADEA-MARE

Învățătorul Gheorghe Papp din Cheresig raportează următoarele: în 11 noiembrie a.c. a intrat în comună o patrulă de husari (călare), sub conducerea unui locotenent și alor doi ofițeri. S-au oprit în fața școlii confessionale și chemându-mă, m-a(u) predat soldaților, declarându-mă deținut în numele legii. M-a(u) pus în trăsura lor; m-a(u) dus din comună la pusta episcopiei latine din apropierea satului. Ieșind din comună m-a(u) scos din trăsura, silindu-mă să fac caiea între doi husari călări, cari, escortându-mă, mă loveau, în cale de doi kilometri, neconținut, cu pușca-n spate.

În noaptea din 8 spre 9 noiembrie a.c., țărani din Cheresig au devastat domeniul episcopiei latine, înstrăinând mai mulți porci și oi.

Ajuns la pusta numitului domeniu, locotenentul, spunându-mi că nu merit nici un coteț de găini, a dispus să fiu închis într-o odaie și să mă păzească doi soldați. M-au provocat ca în închisoare să spun numele alor 50 de oameni dintre jefuitori. Silit de ei, am scris 20. Mai mulți nu știam. Pe soldați însă i-au îmbătat cari în urmărire presionau asupra mea să le dau bani, ca să fiu eliberat. Ofițerul, chemând la sine unul dintre paznicii mei, i-a poruncit să mă silească să completez lista la 50, unde n-am pe altul, să-mi pun nevasta, părinții și rudele.

Venind antistia comunală, în frunte cu părintele Petru Popa (care servise ca Feldkurat), să ceară investigare și eliberarea mea, a fost brusc, tutuit, insultat în modul cel mai brutal, agrăit per bűdos olah, mokani, vad oláhok, l-a amenințat că-l va escorta și pe dinsul. În sfârșit, m-a(u) eliberat, dar antistiei comunale (preotul și primarul) i-a comunicat că a aruncat pe comună 95 000 (nouă zeci și cinci mii) de coroane despăgubire și pedeapsă, care sumă pe 13 noiembrie, când va veni locotenentul, să fie adunată. La caz contrar va rade comuna de pe fața pământului. Toate le pot adevăra și cu martori.

Oradea-Mare, la 12 noiembrie 1918. *George Papp*, m.p., învățător confesional în Cheresig.

Petru Popa, m.p., preot.

Pentru conformitate cu originalul. L.S.

Oradea-Mare, la 15/I 1919 st.n.

(Arh. M.Ap.N.—M.St.Mj., *fond* M₁—M.C.G., dos. 2179, f. 443 (film 70/19—M.I.A.Z.—I.M.C.)

2

PROCES VERBAL REDACTAT ÎN COMUNA BULZ (CSARNÓHÁZA)

LA 17 NOV. 1918.

Copie.

Nr. 39/C. pres. 1919.

Prin antistia comunală, în afacerea jalbei subscrișilor locuitori din Bulz, contra gardiștilor angajați de firma „Kóhn Jakab és Jozsef” din Remeți (Jadremete) pen-

tru șantaj, furt, pușcături și spargerii, precum și contra jandarmeriei din Borodul Mare, pentru împușcături și chinuri. Prezenți subscrișii 18; se prezintă înaintea antisticii din Bulz următorii și verbal predau jalbele următoare: 1. Teodor Bendre, domiciliat în Bulz, predă că gardiștii din Remeți s-au prezentat la locuința dînsului și au făcut percheziție de casă. Afliindu-se nevinovat, totuși i-au luat cu forța 2 kg slănină și un kg tutun, iar pe soția sa, sub tot decursul percheziției, au ținut-o în continuă spaimă, ținînd asupra ei arma; au voit să-i puște și cîinele; 2. lada cu rufării a Mariei Popuția au spart-o cu sulița; 3. la locuința lui Onuț Fazekas ținînd percheziție și neafliînd la dînsul obiecte străine, iau cu forța 30 b. nuci și o bucată de slănină; 4. tot în decursul percheziției la casa văduvei Teodor Lascu i-au luat 40 cor., bani gata; 5. de la Ioana Dogar a Nuței au luat 160 cor. și un val de pinză, precum și un pachet de ață și o pereche de pantaloni și ciorapi; 6. de la Mihai Farca-lău au dus două părechi de opinci, două bucăți mari de sarc, 20 cor. bani. Despre aceste obiecte poate dovedi că au fost proprietatea lui; 7. de la Ioan Tămaș au dus două rinduri de haine albe, o bluză militară, pantaloni și mănuși; 8. de la Gheorghe Morar au furat 3 cămeși, o izmană și o cîrpă; 9. de la Petru Bonaș au luat o cîrpă și 1/2 kg tutun albanez; 10. de la Floarea Sulea au dus sopon, panglice, vestminte și un pormoneu cu bani; 11. de la Teodor Alb a Vilii au dus o cantitate mai mare de cuie, o carte de lucru, batiste și multe alte mărunțișuri; 12. au omorît cîinele lui Mihai Sule; 13. pușcînd cîinele soției lui Petru Sule au periclitat viața dinsei; 14. de la Gheorghe Popa a Gheorghii au luat 50 cor., documentul de concediere și decorația de război; 15. de la Gheorghe Bot au dus două părechi de opinci, două pachete tutun și oale de bucătărie; 16. Teodor Albu a Gligii a fost amenințat cu moartea, cîinele-i l-au împușcat și plumbu a atins veșmintele soției lui și numei puțin a lipsit că nu au împușcat-o. Au dus cu ei două briciuri.

În partea de jos a comunei au comis mai multe atrocități jandarmi(i) din Borodul Mare (Nagy barod): 1. pe Simion Albu l-au bătut și i-au luat o bucată de untură; 2. pe Teodor Popuța l-au bătut; 3. de la Gheorghe Sărăcut au dus o tunică, (un) palton și o cîrpă femeiască în preț de 100 cor.; 4. pe Ioan Cutile l-au împușcat la locuința proprie. După ce aceste nelegiuiri au ajuns la urechile noastre, preotul Petru Lascu și judele comunal Gavril Bot au provocat pe gardiști să înceteze cu atrocitățile, pentru că acestea produc rezenz. La provocarea aceasta, au răspuns cu aceia că au ridicat asupra lor sulițele. Starea aceasta a lucrurilor în ziua următoare a fost comunicată stegarului încredințat cu conducerea gardei din Remeți, care și-a notat aceasta și a promis că va face măsurile necesare pentru evitarea acestor atrocități. Promisiunea a rămas promisiune.

Atrocitățile s-a(u) repetat în zilele următoare și de atunci mai în fiecare zi. Notăm că despre ținerea perchezițiilor în comună, antistia n-a fost încunoștiințată în prealabil, ci a fost făcută în mod volnic. Garda comunală, organizată deja, a susținut ordinea și n-a fost lipsă de intervenția gardei din Remeți. După toate acestea, rugăm C.(onsiliul) N.(ațional) să binevoiască a face pași(i) necesari pentru susținerea ordinii și să intervină pentru a se ordona cercetare disciplinară contra gardiștilor și contra jandarmeriei din Borodul Mare.

După cetire și esplicare se subscie D.c.m.s. Gavril Bot m.p., jude; Petru Lascu, preot m.p; Cassiu Deleu m.p., subnotar; Teodor Bendre, m.p.; Maria Popuția m.p.; Onuț Fazekas m.p.; vād. Teodor Lascu m.p.; Ioana Dogar m.p.; Mihai Farca-lău m.p.; Ioan Tămaș m.p.; Gheorghe Morar, Petru Bonaș, Floarea Sule, Petru Sule, Gh. Popa, Gh. Pop, Teodor Alb, Simion Alb, Teodor Popuța, Gh. Sărăcut. Pentru conformitate.

Oradea-Mare, la 27 ianuarie 1919 n(ou)

Pentru conformitate cu originalul. L.S.
CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN din Oradea-Mare și Bihor.
 secretar, V. Andru

(Arh. M.Ap.N.—M.St.Mj., fond M₁—M.C.G., dos. 2179, f. 449; film 70/31—33 M.I.A.Z.—I.M.C.)

3

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN
din Oradea-Mare și Bihor

Nr. 28 A/c. pres. 1918

Copie.

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN ORADEA-MARE

Prin prezenta am onoarea a raporta organizarea onoratului consiliu, că întru executarea însărcinării primitive pentru organizarea gardelor naționale în cercul Marghita, în noaptea de 16 spre 17 l.c., aflindu-mă în casa părintească din comuna Dernoșoara, s-au înfățișat 4 (patru) gardiști beți ai Consiliului național maghiar din Oradea-Mare, cari, fără vreun titlu de drept, în mod volnic, pe lângă toate protestările făcute, m-au deținut atît pe mine, cit și pe tatăl meu, Aurel Bejan. Lipsindu-ne puțința de apărare, a trebuit să ne supunem forței majore, și ne-au dus la comanda din Derna, pe subscrisul legat, după ce mai-nainte pe tatăl meu l-au fost maltratată în bătăi. Ajuns la comanda din Derna, nu ne-au prezentat comandantului, ci ne-au dus la crișma din loc, unde a trebuit să stăm pînă ce respectivii gardiști au golit 7 jumătăți de vin. De aici ne-au dus și ne-au închis într-o odaie de-a gardiștilor, unde apoi ei și-au petrecut mai departe pînă dimineață, bînd și jucînd la cărți. Făcîndu-se ziuă, la 9 ore ne-au dus înaintea comandantului gardei naționale maghiare, locotenentul Fehér, de la care am cerut să ne arate ordinul de arestare, acesta însă mi-a spus că acest ordin e la jandarmeria din Mișca, unde ne-au și dus după amiazi legați unul de altul. Am cerut și aici ordinul de arestare, ne-au spus că acela l-au căpătat pe cale telefonică de la Consiliul maghiar din Oradea.

Cînd astfel am fost împiedicat întru săvîrșirea funcțiunii primite, aducînd aceste volnicii la cunoștința Consiliului, rog intervenirea grabnică și energică pentru repararea ofenței ce ni s-a adus întru acest fapt.

Oradea-Mare la 5/18 noiembrie 1918. Gavril Bejan m.p.; sublocotenent.

Oradea-Mare, la 15 ianuarie 1918.

Pentru conformitate:

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN din
Oradea-Mare și Bihor

(Arh. M.Ap.N.—M.St.Mj., fond *M₁* M.C.G., dos. 2179, p. 444; film 70/25 M.I.A.Z.—I.M.C.)

4

Copie. Nr. 15/C. pres. 1918

Dela Consiliul Național Român din Vașcău. 20/1918.

CONSILIUL(UI) NAȚIONAL ROMÂN COMITATENS ÎN ORADEA MARE

Am onoare a raporta că în cercul Vașcăului jandarmeria săvîrșește abuzuri. Așa, comandantul postului de jandarmi din Vașcău a mers în comuna Sirbești, la Vărzarii de sus, Vărzarii de Jos, unde amenințînd a provocat pe soldații născuți

de la 1898 încoace să se prezinte necondiționat la Comandamentul militar maghiar din Oradea Mare. Proprietarul și fruntașul nostru, bărbat de încredere al Consiliului Național Comitatens, Atanasie Toader, fiind pentru afaceri la Oradea Mare, luni și marți, a fost formal terorizat de un strajemeșter de jandarm(i) cu amenințări și intimidări, a cerat să-l ducă la Balnhoffkomando, ca să fie deținut. Strajemeșterul acesta face parte de la jandarmeria de la Băița și pe tot drumul de la Oradea pînă la Băița s-a purtat față de Atanasie Toader, obraznic și ticălos. Rog a se lua dispoziții urgente ca jandarmeria de la Băița și peste tot jandarmeriile, cari și astăzi se cred în drept de a face pe agenții politici, să fie disciplinate, iar agentul de la Băița, dimpreună cu jandarmii de acolo, să fie revocați, căci de altcum nu putem garanta liniștea generală, dar nici pentru viața acestor nemernici, cari — se vede — sunt năimiți agenți provocatori. Vașcău, la 20 noiembrie n. 1918. Adrian Desean, m.p., president

Pentru conformitate cu originalul:
Oradea-Mare, la 19 februarie, 1919 st.n.

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN din
Oradea-Mare și Bihor
secretar, *Sfurlea*

(Arh. M.Ap.N.—M.St.Mj., fond M₁. M.C.G., dos. 2179, p. 398; film 70/1 M.I.A.Z.—I.M.C.)

5

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN DIN ORADEA-BARE ȘI BIHOR

Copie: 38/C., pres. 919. —

Secția militară Română Cefa. 66/1918.

RAPORT

Cefa, la 31 decembrie 1918. La 27 decembrie 1918, în calitate de comandant a(1) secției militare române în Cefa, călătoresc în Oradea-Mare, la Comanda G.N.R., pentru a raporta despre situația în cerc, despre reorganizarea gardei și, în fine, a pertracta și chestia primirei armatei române în Oradea-Mare

Seara, la orele 7, mă pun pe tren, spre sediul secției Cefa. Trecînd trenul peste Leș, cînd ne apropiam de Gepiu, vine în cupeu la mine o grupă de soldați săcui, sub conducerea unui sublocotenent și unui stegar. Sublocotenentul mă provoacă să-mi arăt documentele de călătorie. Eu am întrebat, că cine e dînsul și cu ce drept vre(a) să mă legitimizeze? La moment strigă stegarul (care avea pe chipiu nr.82 a(1) regimentului săcuiesc): „Fogd be a popád kutya oláh“. Ambii oficeri scot revolverele și soldații țin puștile în mînă. Sublocotenentul mă provoacă să-mi dau pachetele, care nu le aveam și declară, că dacă nu mă las să mă viziteze, la moment mă-npușcă. Mă vizitează și documentele (certificatul de legitimare) ce am primit de la C.N.R., le nimicește, zicînd că eram șpion. La stația Gepiu mă provoacă ca să mă dau jos. După ce i-am răspuns că în stația proximă am să mă dau după tren, mi-a permis să călătoresc pînă-n Cefa. În Cefa mă dau jos de pe

tren. La stație îl întâlnește pe primarul comunal, Gheorghe Bocșan, de care — natural — întreb românește că nu s-a întâmplat ceva? Imediat — înainte de a primi răspuns de la primar — zboară la mine un soldat săcui și strigă, cu injurături nereproductibile, „Beszedj magyarul kutya“ și îmi trage o palmă; la moment năvălesc încă vreo 10 soldați asupra mea, sub conducerea stegarului amintit, și atîta mă pălmuiască pînă ce, în mai multe cazuri, cad la pămînt. Cînd mă scot, unul zboară cu baionetul la mine, un alt soldat iară din o distanță de 1½—2 trage din revolver asupra mea. Glonțul însă pișcură pe lîngă mine, fără să mă nimerească. După aceea, toți să urcă iarăși pe tren ca niște eroi și cu credința că e un valah mai puțin. Garda maghiară de la stația Cefa a asistat la toată scena, fără să se amestece ori să probeze să-i impedeze pe săcuii însălbăticiți. Trei zile mi-a fost rău, la medic numai azi am ajuns.

Vă înaintez raportul prezent, alăturîndu-vă și *visum* repertul medicului.

Demetriu Abrudan, loc., m.p., c(o)m(an)d(an)tul secției.

Oradea Mare, la 16 I/1919 st.n.

Pentru conformitate:
secretar, V. Andru

Copie după originalul prevăzut cu timbru de 1 coroană.

Atestat medical. Despre Dl. locotenent Demetriu Abrudan, pe care afirmative în 27 dec. a.c., seara, în gara din Cefa, soldați necunoscuți l-a(u) atăcat și a fost pălmuit peste față în mai multe rînduri. Starea actuală: obrazul stîng e umflat în proporție mai mică, la pipăit e simțitor mai ales partea barbei și a fălcii. Vulneratul, afară de asta, să plînge de durere de urechi și de amețire. Păreră: Vulnerarea e o zdruncinătură, care s-a efeptuit printr-un obiect solid, în feul precum susnumitul predase. Să vindecă în 8 zile. Cefa, 31 decembrie 1918.

Doctor Pollak Emil, m.p., medic cercual. Locul sigiliului.

Oradea Mare, 16 I/1919

Pentru conformitate,
V. Andru, secretar,

Consiliul(ui) Național Român din Oradea-Mare și Bihor
35/C pres. 1919

(Arh. M.Ap.N.—M.St.Mj., fond M₁—M.C.G., dos. 2179, f. 450)

6

Oradea-Mare, 1/14 ianuarie 1919

Informatorul nr. 48

CĂTRE MARELE CARTIER GENERAL, SERVICIUL INFORMAȚIUNILOR

Am onoarea a Vă raporta următoarele:

Pentru a putea urmări mai deaproape evenimentele din întreg comitatul și fiindcă în Beiuș a venit și dl. Gh. Cozma, am mers la Oradea de 4 zile, cu atît mai virtos

că, după informațiunile ce mi le-am cîștigat, în Oradea pînă acum a fost numai dl. Sărac Aurel, dar fiind urmărit, n-a putut să stea mult timp. Ce privește pe dnii Popescu Virgil și Papp Cornel, pînă acum n-au fost în aceste părți, în Oradea cel puțin nime(ni) nu știe de dinșii. Dl. Cozma Ghe. spune că cel dintîi e în Brașov, iar al doilea în Sibiu. N-au venit probabil de teama că fiind cunoscuți, vor fi urmăriți. E posibil însă să-și fi pus agenți, care să-i informeze.

Garda ungurească din Oradea stă din 150 oameni, iar totalul soldaților unguri nu trece peste 600, din cauză că au fost evacuați în diferite locuri ca: Hajduböszormeny, Hajduszoboszló, Debrețin, etc. În acest din urmă oraș, secuii au fost atacați de către locuitorii, cari nu vor să-i primească cu nici un preț.

Eri, în 13 a.c. au pornit 4 tunuri în direcția Ciucea, cu cari aveau de gînd să reziste românilor.

Deși locot. colonel Birta (din armata ungurească) se laudă că între Oradea și Ciucea sunt 12 000 secui gata mai bine să moară decît să permită ocuparea Orăzii, totuși, după informațiunile precise și demne de crezămînt, primite dela dl. sublocot. Tețu — care s-a reîntors azinoapte din Ciucea, neputînd călători mai departe — între Ciucea și Oradea nu sunt mai mult de 3 000 oameni din reg. 21 secuiesc, două batalioane (1 și 2) și reg. 37 din Oradea (ce a mai rămas după demobilizare); toți aceștia sunt foarte bine înarmați. Scopul încercării de rezistență e de a băga frica în români (așa spun ei, pentru ca să-i oprească, cugetînd că astfel vor putea salva Bihorul și celelalte părți ungurene). Comandamentul reg. 37 a și provocat pe toți soldații demobilizați (unguri și români pe o formă), ca în timpul cel mai scurt să se prezinte. Acestei chemări însă nu (i) s-a răspuns nimic pînă acum și după toate semnele nu vor răspunde nici în viitor.

În cazul cînd rezistența nu s-ar putea face cu succes, se vor retrage la Hajduböszörmény. Iar comandamentul de cerc („Szütcebb könt kerületi hadvezetőseg”) se așază în Debrețin.

În Oradea nu se mai află nici un fel de depozit mai mare. Muniția (cca 4 vagoane granate de mîna, cca un vagon cartușe de armă) au ajuns pe mîna soldaților și a tuturor derbedeilor din Oradea, cari, de la însărat și pînă dimineata, împușcă și explodează granatele, așa încît seara ei sunt stăpîinii orașului. A umbla seara, iar pe străzile mai obscure, chiar și ziua la amiaz, însemnează a te juca cu viața. Tot orașul e în groază din cauza nesiguranței. Însăși ungurii au trimis deputațiuni la Consiliul (național — n.n.) român pentru a urgita ocuparea orașului.

Depozitele de îmbrăcăminte au fost parte transportate, parte împărțite în diferite magazine ascunse de prin oraș.

Pretinsa liniște și ordine din oraș e o minciună a oficialității ungurești, combătută îndeajuns cu cîte 40—50 spargeri zilnice — cele mai multe împreunate și cu omor.

Eri au ținut „socialiștii internaționali români“, sub prezidenția muncitorului Gh. Sălăgean din Teleac, o adunare, în care cele mai teribile injurii s-au spus la adresa Familiei Regale, bărbaților conducători și armatei. Deabia au fost 10 români (zece), față de 400 unguri și îndeosebi jidani), atîta era de românească adunarea. Oratorii încă erau români ca: *Auerbach*, *Kornștein* și *Avram-escu*.

În legătură cu această adunare am onoarea a vă înainta alăturat „Uj Nagyvarad” și „Vocea Timpului“.

În acțiunea lor spurcată nu se mulțumesc că zi de zi înveninează sufletul bietului țaran bihorean, ci voiesc să ia mintea și soldatului român prin manifeste ca cel alăturat aici.

Tot aici am aflat despre grozavele maltratări la cari sunt supuși românii din comunele Nyirádony, Nyirabrány, Nyiracsád etc., din comitatul Săbolciului. Toți delegații acestor comune, trimiși la Alba-Iulia pentru a-și exprima cea mai fierbinte dorință de a fi încorporați la România, sunt persecutați, ba pe unii dintr-inșii i-au maltratat așa de grozav, încît au fost siliți să se refugieze dinaintea urgiei ungurești, cum e familia Fersigan. Acești bieți români, insuflețiți de cauza sfîntă a unirii și temîndu-se grozav că ei vor rămîne neîncorporați, aleargă la Sibiu, la Oradea, rugînd pe conducători să nu-și uite de ei (...)

În Oradea și Bihor, pînă aproape de Beiuș, ungerii fac ce vreau, nefiind stînjeniți deloc de către Consiliul din Oradea. Ba sunt cazuri, cum a fost și acela că jandarmii din Beiuș s-au dus fără să fie dezarmați complet și acela a înființării gărzii ungurești în Uilac, cînd însuși Comandantul Român din Oradea a oprit pe românii din provincie dela o procedură mai energică, dînd astfel ungerilor nas de a fi tot mai agresivi și nu e exclus ca din această cauză să nu se nască conflict între români și unguri în provincie, de o parte, și între românii din provincie și conducătorii lor dela Oradea, de alta. Aceasta din cauză că sunt de tot puțini bărbații români activi și neșovăitori, între cari excelează pînă. Ciorogariu, pînă. Tulbure și dl. Magier, cari luptă din toate puterile pentru (...) trezirea sentimentelor nobile în popor. Exemplu este „*Tribuna Bihorului*“, care a fost primită cu atîta căldură din partea poporului.

Față de toate acestea e un singur leac: armata să ocupe în timpul cel mai scurt aceste ținuturi amenințate și să procedeze în modul cel mai energic față de gazetele locale, aceste izvoare ale celor mai grosolane minciuni, față de conducătorii orașului, cari au trimis ajutor săcuilor, față de socialiști și față de toți aceia cari au agitat ori au avut o atitudine dubie în trecut. Aceasta e necesară și pentru trezirea poporului (...)

Întrucît nici pînă azi n-a sosit nici un curier din partea D-voastră și terminîndu-se paralele, cu onoare Vă rog să binevoiți competențele pe luna ianuarie 1919, pe cît numai se poate în timpul cel mai scurt.

(Arh. M.Ap.N.—M.St.Mj., *fond* M₁—M.C.G., dos. 2154, f. 100—101; film 69/39—45 M.I.A.Z.—I.M.C.)

7

Nr. 20.

CĂTRE MARELE CARTIER GENERAL — BIROUL DE INFORMAȚIUNI

Am onoarea a vă raporta următoarele:

În raportul din 26 dec. st.v. raportam despre propaganda socialistă din aceste părți, slabă și aproape neînsemnată la început, acum însă din zi în zi mai intensivă, îndeosebi în apropierea orașelor. Chiar și în Beiuș, înainte cu citeva zile, un socialist vroia să țină o adunare, firește nu i s-a dat voie, ci a fost îndemnat ca în cel mai scurt timp să părăsească Beiușul. Împrejurările de față din Bihor, după știrile tendențioase că acest comitat n-o să fie ocupat, ba chiar și comitatul Clujului o să fie în parte evacuat, agenții socialiști și comuniști sunt la largul lor (...)

Dovadă este cercul din Ceica. În seara de 7 ianuarie st.v. s-au prezentat la garda Română de acolo. Întreaga noapte au petrecut-o în consfătuiri, explicînd principiile bolșeviste. Dimineața au fost chemați de comandant spre legitimare și s-au găsit asupra lor diferite (vreo 2000) foi volante, publicații comuniste, ziare și broșuri („*Komunista könyvbar*“, „*Új atanács kötársaság*“ și un manifest în limba română). Legitimațiile erau date de „*Munkás Tanács*“-ul din Oradea și cel din Budapesta. Ambii, evrei, vorbeau bine românește. Unul, Stern, din Alba-Iulia, altul, Ungureanu, din Basarabia. Au fost arestați. O parte din Garda Română însă, vădit a fost cîștigată pe partea lor (credem, prin bani), deoarece în loc să-i transporte la Vașcău, cum era ordinul, s-au reîntors cu ei dela gară zicînd că nu e loc pe tren. Iar în ziua următoare, cînd au sosit doi gardiști din Vașcău pentru a-i aduce, i-au făcut scăpați prin dosul casei. Sosiți la Oradea-Mare au amenințat prin

telefon, pe d. Dr. Iacob, avocat, care le cercetase documentele, aducându-i la cunoștință că este judecat la moarte.

Fără îndoială, această întâmplare prezintă îngrijorare. Negreșit, gardiștii pricinași au fost scoși momentan din serviciu, dar se simte și în sat o tulburare și o agitare. De cînd cu zvonurile răspîndite atît de tare că Armata Română se retrage, unгурii, prin mijloace multe și felurite, încearcă totul pentru ridicarea moralului și sentimentului patriotic unгурesc și demoralizarea românilor, iar românii, la rîndul lor, ce-i drept, neliniștiți în nădejdea eliberării, trebuie să stea neputincioși, fără îndemnuri și sfaturi, în voia tuturor încercărilor de (...) demoralizare a(le) dușmanului.

Pentru sprijinirea acestor adevăruri alături aci „Raportul comandantului Gardei Române din Beiuș și a comandantului G.R. din Vașcău către comd. Armatei Române, dimpreună cu ordinul loc. col. Nebovitzky, comd. Gardei unгурești, „Erdélynemzetörség“.

★

În Vașcău, cum am fost raportat, s-a preluat imperiul, dar au de învins multe greutăți. Ca dovadă, alături raportul „Consiliului Național Român — secția Vașcău către „Consiliul Dirigent din Sibiu“.

Nu numai în aceste părți, ci și aiurea, știrile tendențioase lansate de unгурi pregătesc calea muncii lor distrugătoare și demoralizatoare chiar — cum o adeverește aceasta raportul preotului D. Fodor din Borod, alăturat aci, către Consiliul Comitatens din Oradea-Mare.

Aceasta este situația astăzi și informații precise și sfaturi din partea autorităților noastre se impun imperios, pentru liniștirea și asigurarea Românilor.

Cît privește știrea dată în raportul din 7 ian. st.v., am onoare a Vă raporta că suma ce a dus-o un funcționar al Oficiului de dare la Budapesta, „pentru mai mare siguranță“, aceasta este 200 000 cor. (și nu 600 000 cor.), conform informației ulterioare și sigure. Consiliul Național Român din Beiuș a făcut cercetare și a dispus ca pe viitor Oficiul de dare să stea sub supravegherea și controlul numitului Consiliu — a treia cheie dela casă dîndu-se unui fost funcționar de acolo, român.

Vașcău, la 14 ian. st.v. 1919

Nr. 20.

(Arh. M.Ap.N.—M.St.Mj., fond M₁—M.C.G., dos. 2154, f. 102—103; film 69/47, 51 M.I.A.Z.—I.M.C.)

8

Dela Gardele Naționale Române din Beiuș și Vașcău

RAPORT

Sitiți de imprejurările, ce se precipitează, comunicăm următoarele:

Comanda Gardei Naționale Române din Oradea-Mare ne-a trimis cu ziua de ieri (11/24 ian. a.c.), înștiințarea Comandamentului cercual al Gardei Naționale Ardelene, alăturate dealtfel în copie autentică aici sub.....

Tradusă în realitate, această înștiințare a amintitului comandament al Gardei Naționale Ardelene (Erdelyi Nemzetörseg — garda săcuiască) înseamnă că gardele noastre române, cari prin depărtarea jandarmeriei unгурești, au susținut ordinea și armonia cea mai perfectă, în imprejurimile acestea românești, de aici

înainte au să stea sub conducerea supremă a gardei săcuiești, presupunînd că nu vor fi desființate, sau să se acomodeze spiritului ultrașovin (...) care este diametral opus intereselor noastre românești.

Dispozițiile cuprinse în această înștiințare vor avea urmări catastrofale pentru toți românii de aici, pentru că:

Pe lângă toate principiile wilsoniene, ce ar trebui profesate, măcar la aparență, tendințele ungurești au rămas aceleași (...), acestea tendințe, în deznădejdea lor (...), le potentează la maximum posibil, în acțiunea lor de mîntuire a patriei maghiare brutalizează și schinjuiesc românii pentru faptul că sunt români, pentru că au treicolor, pentru vorba lor românească; ca să aducem numai modeste semne din buchetele lor, ce s-ar putea culege din vitejeștile lor fapte: au insultat, cu pămîi, ghionturi, înjurături, în gara din Oradea, (unde) fac (de) serviciu permanent, pe locotenentul Aurel Crainic, cînd a plecat să se anunțe la Sibiu, ca ofițer activ din armata română, fiindcă i-au zărit la rozeta chipiului tricolarul național; pe profesorii dr. Alexandru Pteancu, doctor Ioan Osian din Beiuș, veniți dela congresul profesorilor din Sibiu i-a insultat cu vorbe murdare, au fluierat după ei ca după cîini, fiindcă erau fețe de preoți români și vorbeau românește.

Pe cinci elevi de liceu dela liceul din Beiuș i-au insultat cu pămîi și ghionturi pentru treicolorul dela butonieră.

Jalbele și protestele noastre, ce le înaintăm C.N.R. Comitatens din Oradea-Mare și Comandei Gardei Române de acolo, sunt de un efect nespuse de iluzoriu. Aceste organe ale noastre, lipsite de o organizație la culmea chemării, cu modeste informații din gazetele maghiare și din zvonurile necontrolate risipite de particulari, nu au nici o inițiativă, nu sunt în stare să ne dea o directivă, o soluție de dai Doamne. Speriați mai ales de măcelul din Arad, joacă după cum li se fluieră din partea ungarilor, iar unгурii fredonează, cînd în surdina, cînd mai tare, eternu lor cîntec (...) arpadian. Pentru orientare, alăturăm gazeta, poate mai modestă-n urlete, SZABADSÁG, cu pasagiile reliefate.

La aceasta adăugăm: pretutindeni pe unde au înaintat, săcuii plătiți pe zi cu una sută cor. — silind armata română să se retragă (să fugă ??!) — au desființat, nu cu mîni mînușate, gardele române, luîndu-le armele și muniția, înrolînd feciorii noștri, cu volnicie și cu bani, împotriva armatei române.

În momentul cînd jandarmeria e din nou instalată, cînd își face din nou apariția de pe pustele Ungariei din nou în Beiuș, primul ei pas va fi să-și receară cele două mitraliere, dimpreună cu sutele de arme și miile de cartușe, fiindcă comandai săcuiilor le ține isonul Garda Română Comitatensă și Consiliul Român Comitatens din Oradea-Mare, terorizat și înfricat la exasperare, fiindcă pe brațul nostru și pe socoteala noastră nu putem pune (socotință ?), cînd la o rezistență cu cel mult 200 feciori, săcuii din Oradea ne pot răspunde cu trenuri blindate și batalioane și tunuri, iar armata noastră română, în care avem toată nădejdea, e departe nespuse, la depărtări și înălțimi olimpiane și are să ajungă — dacă în genere va ajunge — pe la Rusalii pe la noi, cînd probabili va fi de prisos.

Garda noastră, atît din cercul Beiuș, cît și din cercul Brașov, are datoria să dezvălească și să precizeze cît se poate de real împrejurările; prin urmare, să nu se pară nefiresc tonul verde și deschis al acestui raport. Căci între orice împrejurări e inexplicabil faptul, din punctul nostru de vedere, ca o comună ungurească învecinată cu orașul Beiuș, numită Târcaia, să poată dispune, cu mic cu mare, de arme militare, să poată împușca în gardiștii noștri, cari fac percheziții polițiene prin satele românești învecinate, iar garda română, comandamentul ei să stea mulcom, înghițind năcaz și ciudă, neavînd dreptul și permisiunea la o retorsiune și o reglementare.

Este ciudat și inexplicabil faptul că atunci cînd Consiliul Central Român din Sibiu oprește transportarea de alimente în Ciucea și jur, aceste alimente se transportă numaidecît pe seama ungarilor spre Oradea și mai departe în răgnetul amenințător al comandantului gardei săcuiești.

Este ciudat și inexplicabil faptul că atunci cînd s-a dat ordin gardelor ungarilor, ca armata lor și jandarmeria să se retragă, căci vine armata română, acest

ordin se execută în parte, apoi deodată e scos din vigoare, el se activează din nou și îi vor supune pe toți românii (intelectuali, țărani) procedurii lor de adîncă și nețărîmîrită simpatie față de noi, manifestată atît de elocvent și expresiv în cursul veacurilor, dar poate acum în ultimele săptămîni (...) cu tot greuămîntul.

Între astfel de situații, lipsiți de arme, rămași și avizați la propriile noastre puteri, rugăm răspuns categoric și precis, — căci de promisiuni și vorbe bune ce pînă acum sintem aprovizionați în belșug de două luni încoace — la următoarele întrebări:

E nevoie de-nuvințarea diplomatică din partea Antantei pentru fiecare sat și oraș ce trebuie ocupate?

E nădejde ca armata română să ocupe aceste ținuturi, și care este vremea cea mai scurtă posibilă pentru săvîrșirea acesteia, ca să putem să înconjurăm cît de cît (...) demoralizarea și neîncrederea față de orice nădejdi de bine, ce bîntuie între toți feciorii noștri și între toți românii din aceste împrejurimi — să credeți — din ce în ce mai formidabil?

La cazul sosirii jandarmeriei și a săcuilor pe aici ce fel de atitudine să avem, ori că, în lipsă de ajutor apropiat, să urmăim concilianța și prudența oamenilor oropsiți, lipsiți, în voia soartei?

Cînd stăruim încă o dată de lămuriri *precise* asupra tuturor împrejurărilor expuse, semnăm:

Beiuș, la 12/25 ianuarie 1919

Locotenent Petru Popoviciu,
comandantul secției Vașcău
a Gardei Naționale Române.

Dr. Ștefan Voștinar,
loc., comandantul secției
Beiuș a G.N.R.

(Arh. M.Ap.N.—M.St.Mj., fond M₁—M.C.G., dos. 2154, f. 147/148; film 69/63 69, M.I.A.Z.—I.M.C.)

9

Nr. 20

Către

COMANDAMENTUL TRUPELOR DIN TRANSILVANIA — BIROUL DE INFORMAȚIUNI

Am onoarea a vă raporta următoarele asupra situației din partea de sud a Comitatului Bihor:

De cînd cu zvonurile răspîndite atît de tare că Armata Română nu va ocupa Bihorul, ba chiar și Clujul o să fie evacuat, ungurii fac totul pentru ridicarea morallului și sentimentului patriotic unguresc și pentru demoralizarea românilor. Trimit agenți socialiști-comuniști prin toate părțile, îndemnînd la răzvrătire. S-au luat măsuri, firește, din partea Gardelor Române, pentru a fi împiedicați în acțiunea lor; cu toate astea, în satele din apropierea Orăzii Mari se pot strecura. Dovadă este cazul din Ceica, unde în seara (de) 7 ian. st.v. s-au prezentat la gardă doi străini. Au fost legitimați și s-au găsit asupra lor legitimații dela „Munkás Tanács”-ul din Oradea-Mare și cel din Budapesta, vreo 2000 foi volante comuniste, ziare și broșuri, și un manifest în lb. română. Ambii erau evrei, vorbeau bine românește; unul, Ungureanu, din Basarabia; altul, Stern, din Alba-Iulia. S-a dat ordin pentru arestarea și transportarea (lor) la Vașcău și cînd au sosit doi gardiști să-i

transporte acolo, o parte din Garda Română din Ceica i-a făcut scăpați prin dosul casei. Fără îndoială, 5 gardiști au fost ciștigați pe partea lor, credem, prin mituire.

Comandantul gardelor săcuiești din Ardeal, loc. col. Nebovitzki, sub nr. 2708, a dat ordin că toate Gardele Române sunt supuse Comandamentului gardelor săcuiești și că „cu considerare la situația schimbului, fostele posturi de jandarmi vor fi din nou instalate în comitatul Bihorului“. „Observ, urmează mai departe ordinul, că dacă nu ați acperia(?) preveniența din partea D-voastre, voi fi silit să dizolv Garda Română și să le sistez plata“.

Gardele Române, în fața acestui ordin, așteaptă dispoziții din partea forurilor superioare române. Fără îndoială, însă, că la cazul reînălării jandarmeriei, doar înainte cu o lună dezarmată de ei, românii vor avea mult de suferit și, pe alocurea, vor lua lupta cu ei. Dacă însă se vor dezarma și desființa gardele, românii vor rămânea pradă răzbunării lor.

Diferite elemente din fostele garde ungurești din Ardeal, săcui, cum și cei din reg. 21, se concentrează în Oradea-Mare, pentru apărarea liniei de demarcație (granițele Bihorului) — cum o mărturisesc singuri. Mici patrulă prin comunele Bratca, Vad, Borodul Mare comit jafuri și omoruri. Părintele Petru Fodor din Borodul Mare, într-un raport către Consiliul Național din Oradea-Mare, cu datul de 23 ianuarie st.n., spune următoarele: „În Birtin, lângă Vad a fost împușcat judele comunal, fiindcă a spus că oamenii sunt săraci și numai atunci le ajunge finul dacă-l cumpără... Unul, după ce i-au dus porcul tăiat, bietul om i-a urmărit, plângînd, rugîndu-i să îl dea'nepoi, i-a azvîrlit o grenadă și așa s-a(u) mîntuit de el... Erau (...) Români cari ziceau că lor nu le rămîne altceva decît să se alăture la săcui, cari le-au spus „să se înroleze în reg(imentul) lor și vor vedea cît de bine le va merge“. Este greu de hotărît numărul acestor săcui din Oradea-Mare, deoarece pleacă și vin încontinuu. Se spune că pînă acum sunt vreo 1700—1800. Am văzut singur grupuri de cîte 50—60, cu funde albe, roșii pe capelă, cu inscripția (...); sunt bine înarmați și plătiți din greu. La recrutările, ce-ncearcă să ie facă și printre români, promet 150 cor. la zi. Ziarele ungurești anunță că se anunță foarte mulți voluntari din tot jurul, ceea ce însă nu este adevărat. Majoritatea lor este din comitatele săcuiești, din vestul Ungariei (și) din comitatul Bihor.

Înainte cu 4 zile promiteau că imediat vor pleca 600 la Beiuș și Vașcău ca să dezarmeze gardele române și să pedepsească cercul Vașcăului, unde s-a preluat imperiul.

În aceste părți, ca și în ale Clujului, știrile tendențioase că Armata Română este în piină retragere, neliniștesc și tulbură. Românii, ce-i drept, neliniștiți în nădejdea eliberării, trebuie să stea în voia tuturor încercărilor (...) dușmanului și să țină piept, pradă, cu puține arme și muniții, dușmanului. Sibiu, la 17 st.v. ianuarie 1919.

Nr.20

(Arh. M.Ap.N.—M.St.Mj., fond M₁—M.C.G., dos. 2154, f. 104—105; film 26/53, 55 M.I.A.Z.—I.M.C.)

10

SCRISOARE TRIMISĂ DE UN OFIȚER INFORMATOR

STARILE DIN BIHOR

După eruperea revoluției s-a desfășurat (o) mare activitate, de a deștepla poporul și a trezi simțul național român, care a succes prin formarea consiliilor naționale și prin înființarea gardelor române în toate satele române.

Conducătorii și intelectualii s-au expus la toate, cu acest scop, cu mare (în)sufletire. Insufletirii (i-)a dat impulsul cel mai puternic credința fermă în sosirea trupelor române. S-a(u) format comisia pentru întimpinarea armatei regale și s-au făcut mari pregătiri, s-au adunat alimente de la săteni, etc. pentru armată.

Locuitorii și autoritățile maghiare încă erau convinși de sosirea trupelor române, din care cauză se purtau față de români cu destulă preveniență — presa era moderată. Când, însă armata română așteptată nu venise, s-a schimbat purtarea lor, presa deveni agresivă și declară apoi că armata nu mai vine. Avem convingerea că maghiarii influențează *puternic*, prin știri false, prin radio-telegrame, Antanta la Paris.

S-a format frontul la Ciucea și se comit atrocități din partea soldaților nedisciplinați la tot pasul și locul: români deținuți, maltratați și popii alungați și jefuiți sunt la ordinea de zi. Un motiv pentru persecutare este (...) și cunoștința că românii s-au pregătit cu drag la primirea și alimentarea soldaților români. Urmarea e că insufletirea a cedat unei mari deprimări, poporul începe a-și pierde încrederea în conducători, viața conducătorilor este periclitată din partea maghiarilor, încît și designatul prefect al Bihorului cu greu și-a scăpat viața — ce e azi, nu se știe.

Gardele române, fără alt motiv decît numai pentru că armata românească nu vine, se dezarmează, disperarea crește, azi românii întru atît sunt (de) disperați încît nu aud decît întrebarea: „Cînd vin?” și fiindcă (la ce) doresc nimeni nu le poate da răspuns, încrederea în conducători și în eliberare, cu încetul se pierde și toți strigă după răspuns apriat „Vin sau nu vin?”, ca să nu se mai expună, iar conducătorii ca să se refugieze. Stare foarte tristă și disperată. Trebuie să se spună bihorenilor exact: ce devine și cînd scapă.

Se formează o comisie mixtă de doi români și doi unguri, cari are să cerceteze atrocitățile reciproce. Această comisie în (doi) 2 l.c.st.n. constată în Bratca numai atrocități în contra românilor, și popa e maltratat și jefuit; atrocități față de unguri însă nu se constată nimic. În Bratca comandă trupele lt. col. Ribai (vreo 40—50 soldați maghiari ce nu au plată și incuartierați în vagoane). Disciplină nu este, ofițerii nu au vază, soldații formați în bande terorizează în tot jurul, deși comandantul se căznește a ține ordinea și siguranța publică.

Procesele verbale, atît referitoare la acestea, cit și la alte atrocități se trimit totdeauna Consiliului Dirigent din Sibiu.

Ferma convingere a conducătorilor din Biharia este că e timpul suprem a interveni energetic și cu armata, ca să nu devină prea tîrziu împedecarea demoralizării poporului, prin mașinațiunile maghiarilor, care fapt ar putea avea urmări foarte triste (...).

9.II.919

(Arh. M.Ap.N.—M.St.Mj., fond M_1 —M.C.G., dos. 2154, f. 120; film 69/59, 61, M.I.A.Z.—I.M.C.)

11

Copie autentică. 649/C pres. 1919

CONSILIULUI NAȚIONAL ROMÂN DIN ORADEA-MARE

Deodată cu invadarea soldaților săcui pe valea Crișului Repede s-a răsturnat pe satele noastre pacea, liniștea și buna rînduială, ce se înstăpînise(ră) pînă aici. S-a început teroarea, în puterea întregă a cuvîntului: intimidarea țaranului și

vinătoarea sistematică după intelectuali. La câteva zile după sosirea lor, după ce s-au orientat asupra stărilor — și subscrisul am primit vestea că dacă vor pune mina pe mine, va fi vai de pielea mea. De atunci, în repetite rînduri mi s-a adus la cunoștință că sunt în fruntea celor puși pe lista neagră și că abia apucă să mă prindă. Din satul vecin, Köröskiajenő, sunt duși ca soldați înrolați în rîndul săcuilor mai mulți unguri și cum stațiunea lor unde apucă trenul este Săcădatul, la gara din Săcădat povesteau despre întîmplările dela Ciucea și, între altele, spunea că sara, cînd se strîng mai mulți inși, ocupațiunea lor predilectă este a pune pe lista neagră cite un intelectual după satele noastre și că în aceste convorbiri ale lor, modesta mea persoană întotdeauna juca un rol de căpetenie, zicînd că dintre toți mai cu mare drag ar pune mina pe mine. Martor la acestea îmi este Dimitrie Podișan, împiegat la tren, locuitor în Săcădat, în prezența căruia a decurs această convorbire. În repetite rînduri s-a întîmplat că pe săteni i-a(u) oprit în drumul mare soldați săcui și se interesau de casa și poziția locuinței mele. Într-o sară, venind mai mulți săteni de-ai noștri cu trenul dinspre Oradea, la gara Săcădat 5 săcui înarmați cu puști și granate de mină au zis: „Acum suntem la Săcădat, ar trebui să ne scoborîm să-l prindem pe popa ăla care umblă cu stindarde valahe din sat în sat și face agitație între popor“. Acestea le-au zis ungurește. La acestea unul din ei a zis că sunt numai 5, încă prea puțini să intre în Săcădat, în cuibul acela de viespi, vor veni ei cînd vor fi mai mulți. Martor la acestea îmi sunt Grigore Negruțiu din Borșa și Petru Baciul din Tilecuș. Și că toate aceste amenințări să nu fie considerate de neînțelese, în patru rînduri au descărcat pușcături în contra locuinței mele, spărgîndu-mi coperișul casei în mai multe locuri. După toate aceste antecedente, acum cînd soldații săcui au ajuns la Tileagd, în nemijlocita apropiere a satului nostru, și după ce am primit nouă amenințări, pentru a nu face jertfă fără rost, am aflat de bine a mă refugia. Că am făcut bine, s-a dovedit din faptul că din 4/17 feb. a.c., de cînd m-am nefugiat, în patru rînduri m-au căutat să mă prindă și zilnic se interesează că sosit-am acasă, ori ba. Dară On. Consiliu, goana aceasta nu este îndreptată numai împotriva mea, ci se îndreptează și în contra sătenilor noștri din Săcădat, poate pentru că Săcădatul este unul dintre cele mai tari sate ale noastre după valea Crișului Repede, sub raportul național. Și acest fapt este prea deajuns ca locuitorii să fie terorizați. Astfel că am ajuns pînă acolo că dacă spune cineva că e din Săcădat, îndată se trezește cu înjurături și lovituri. Într-o seară, săteanul Teodor Gaidoș, șchiopul, reîntorcîndu-se din Oradea cu trenul, întrebă fiind de săcui că de unde-i, la răspunsul că e din Săcădat, între vorbele că „și tu ești din cuibul ăla valah“, l-au înhățat, l-au lovit, bătut pînă la sînge și la gara din Oșorhei l-a(u) dat afară din tren, deși bietul om e un neajutorat schilav, șchiop, după cum îi spune și numele. Și cazuri de acestea se repețesc zi de zi. Rugăm On. Consiliu ca, întrucît se poate, să intervină pentru a se pune capăt acestor zile de groază ce îndură neamul nostru întru aceste părți.

Oradea-Mare, 6/19 februarie 1919.

Iosif Tărău, m.p., preot rom.

Pentru conformitate cu originalul:

Oradea-Mare, la 24 februarie 1919.

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN DIN
ORADEA MARE ȘI BIHOR

Secretar: *I. Sfurlea*

(Arh. M.Ap.N.—M.St.Mj., fond M₁—M.C.G., dos. 2179, p. 420; film 70/9, 11, M.I.A.Z.—I.M.C.)

12

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN
din Oradea-Mare și Bihor

Raport luat la telefon.

Oradea-Mare, la 7/20 februarie 1919
orele 3 p.m.

Dr. Gavril Cozma, viceprezidentul C.N.R. din Biș, raportează următoarele:
Pe Alexa Popa și Iacob Morar din Finațe, cari veneau dinspre Oradea-Mare în 2 trăsură, cu cari aduceau bucate de pe cîmpie, i-au atacat în hotarul comunei Sf. Martin de lîngă Biș, 2 soldați înarmați. Pe Alexa Popa l-a(u) împușcat cu un glonț de revolver. Iacob Morar a scăpat cu fuga, lăsîndu-și acolo soțul. Căii speriați au fugit cu trăsură cu tot. Aceasta s-a întîmplat aialtăieri, marți noaptea, și cadavrul numitului a fost lăsat în țarină pînă azi la miazăzi. Se vede locul glonțului și urme de împunsături. Pieptul îi este tăiat cu cuțitul. I-au furat banii ce-i avea în sîn. Cercetarea se va porni. C.N.R. din Biș bănuiește că ucigașii sînt gardiști (...) veniți la Biș, cari terorizează populația și o amenință cu spinzurătoare.

Dr. G. Cozma, m.p.

Pentru conformitate:
CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN din
ORADEA-MARE și Bihor.
Secretar: N. Sfurlea

(Arh. M.Ap.N.—M.St.Mj., fond M₁—M.C.G., dos. 2179, f. 429; film 70/13, M.I.A.Z.—I.M.C.)

13

Copie nr. 630/C. pres. 1919

ONORAT CONSILIU COMITATENS!

Sîmbătă seara, adevă în 1 februarie, din partea unor prieteni și cunoscuți buni din Aleșd și comună, respective parohia mea Hotar, mi s-a adus la cunoștință, că, dacă mi-e dragă viața, să-mi prind pui și să plec încotro mă va îndrepta D-zeu. În 2 februarie st.n., duminică dimineața, m-am suit pe trăsură cu familie cu tot și am venit în comuna Roit, unde locuiește socrul meu, Iosif Nagy, unde apoi, așezîndu-mi familia, am plecat miercuri, în 15 februarie, la parohie în Hotar, unde eram chemat de datorințe. Miercuri seara am plecat din Oradea cu trenul spre casă. Sosind la stațiunea Tețca (Cseke), unde trebuia să mă dau jos, m-am dat jos, unde invitat fiind de „Vachter“ să merg în chilie să mă încălzesc, fiind frig, n-am intrat din motivul că la gară circulau, țineau inspecție gardiștii maghiari din Tețche și am aflat de bine să-mi țin calea spre casă, avînd cunoștința că gardiștii vreau să pună mina pe mine. Am putut merge vreo 4—500 de pași spre casă, aud șuierînd deasupra capului un glonț de pușcă, apoi s-a repetat de mai multe ori. Văzînd că se-ngroașe gluma, am dat-o în nieder în mijlocul drumului. După nieder

au venit salve întregi de puști după mine. Când s-a mai curățit atmosfera, m-am sculat și am plecat mai departe. Am mers vreo 200 de pași, când iar au început salvele în direcția mea. Am făcut al 2-lea nieder, am așteptat ce se va mai întâmpla. Curățindu-se aerul din nou, am plecat spre casă, unde am sosit la 10 și 12 ore. Cazul s-a întâmplat între 10—11 ore noaptea. Acasă am petrecut liniștit pînă sîmbătă seara, când primesc veste din Țețche să plec încătrăuva pe vreo cîteva zile, căci în Țețche au sosit 300 de săcui și au făcut întrebare de mine și încă în această noapte ori mine îmi vor face vizita. Eu am plecat în sat, unde am dormit. Duminecă mi-am făcut serviciu în filia Piatră. Luni am fost în parohia Fișca, ce o administrez, la o înmormîntare, când am primit vestea că mă caută. Marți dimineața am plecat acasă, la Hotar. Când ajung acasă, îmi spune servitoarea că m-au căutat, servitoriul mi l-au deținut și purtat prin sat, amenințîndu-i pe amîndoi să spună unde m-am dus. Mi-au resturnat casa, căutînd puște și întrebînd unde e unsoarea, carnea și slîcina. Văzînd că nu-mi dau pace toată ziua și noaptea, miercuri cu greu am putut scăpa din cercul lor, la pădure. Am mers la colegul Vușcan din Șerghiș și joi dimineața am plecat cu trăsura lui la Oradea-Mare, unde mă aflu și acum. Spre adevărirea cazului cu salvele de puști, adnexez o scrisoare. Oradea-Mare la 20 februarie st.n. 1919.

Teodor Borha, m.p. paroh.

Conținutul scrisorii adnexate: Az említett egyént nem találtam otthon kvártély csinalók 300-an vannak, Kikkkel beszéltem más a nézete, szerencséje volt megérkezéskor hogy nem időzött
Pentru autenticitatea copiei:

Oradea-Mare, la 21 februarie 1919. st.n.

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN
din Oradea-Mare și Bihor
Secretar: *N. Șfurlea*

(Arh. M.Ap.Ń.—M.St.Mj., fond M₁—M.C.G. dos. 2179, f. 430; film 70/15, 17, M.I.A.Z.—I.M.C.)

14

Copiei Nr. 686/C pres. 1919

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN — ORADEA-MARE

Cu multă indignare vin a încunoștința On. Consiliu despre blăstămățiile săvîrșite de către soldații săcui în satele din preajma Tileagdului, unde este postat regimentul nr. 21. Mai recent s-au năpustit asupra satului nostru, Tilecuș, de unde zi de zi duc — precum zic ei, „revirează“ — diferite lucruri: fin, vaci, porci, găine, etc., plătindu-le cu un preț adevărat de batjocură. Astfel, în ziua de 11/24 l.c., după amiazi, trei soldați săcui din pomenitul regiment, după ce înainte au fost adaptați cu beutură la crișma jidanului Schwarz din loc, au venit la casa subscrisului, au intrat în grajd, au scos de acolo o junincă a făta prețuită de către antistia comunală în 300 cor., au prins trei găini, apoi au intrat în casă cu revolverul în mînă și au căutat după mine zicînd: „unde-i popa, unde l-ați pus?“, au răscolit toate cele de prin casă, paturi, dulapuri etc., apoi au întrebat de servitoare că unde-i fata popii, că au auzit că are fată mare și le-ar fi tare dragă dacă

ar pune mina pe ea. Negăsind dintre noi pe nimenea, între înjurăturile cele mai josnice, după ce înainte au voit să siluiască servitoarele, care au scăpat cu strigăte din mâinile lor și după ce au zis că vor mai veni și nu vor lăsa nimica în casa popii și vor stărpiși cel mai mic pui de popă, dacă-l vor putea prinde, s-au depărțat.

Onorat Consiliu, sunt refugiat cu întreaga familie dinaintea furiei săcuilor, am fost nevoit să-mi las casa și tot avutul, și acum se fac atentate sistematice contra avutului nostru, a refugiaților, expuși fiind că dacă vom mai ajunge cîndva la vetrele noastre să le găsim devastate și prădate. În casă am avut lucruri de preț, într-o casetă am avut bani de-ai tovărășiei — 1600 cor., că dus-au ceva dintre acestea — pînă fimi va fi dată puțința să merg acasă — nu pot constata. La toată întîmplarea ar fi de dorit că dacă noi am fost nevoiți a ne refugia, măcar casele și avutul nostru să fie scutite de jafuri și devastări. Observ că pentru junincă și găini au lăsat la servitoare 880 cor. În caz de anchetare toți sătenii vor adevveri celca de sus. Oradea-Mare, la 13/26 faur. 1919.

Pentru conformitate: Oradea-Mare, la 1 martie 1919.

Vasilie Chirilă, m.p., preot

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN
din Oradea-Mare și Bihor.
Secretar: I. Andru

(Arh. M.Ap.N.—M.St.Mj., fond M₁—M.C.G., dos. 2179, f. 491; film 12/43, M.I.A.Z.—I.M.C.)

15

Copie autentică. 690/c., pres. 1919.

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN DIN ORADEA-MARE ȘI BIHOR, ÎN ORADEA-MARE

Onorat Consiliu. În parte (ii) sunt cunoscute și Onoratului Consiliu suferințele poporul român din cercul pretorial Aleșd. Ucideri, vulnerări, jafuri, furturi, dețineri, percheziții, bătăi și fel de fel de maltratări sunt pe rînd zi de zi. Dintre inteligenți azi sunt refugiați: protopretorii Cornel Beșan și Victor Creț; dintre notari: Macedon Cionca, Laurențiu Platon și Columb Stupariu; dintre alți inteligenți: subscrisul, Ștefan Domocoș, Petru Fodor, Petru Lascu, Ioan Boțoc, Todor Borha, Dr. Augustin Cîmpian, Petru Cîmpean, Iancu Pop, Nicolau Moga, Petru Ciplea, Aurel Dejeu, Nicolae Hanea, Vasilie Bulzan, Iosif Moldovan, Dimitrie Hălmăgean și alții. Pe preotul Pereny l-au deținut și transportat la Ciucea, la preotul Terdic au efeptuit percheziție, pe preotul Mursa l-au maltratată încît de spaimă ar fi și nebunit, pe țăranul fruntaș din Aușeu, Cipleu, l-au bătut, pe fruntașii țărani din Lugașul de jos și Aștileu, Ștefan Lucaciu și Vasile Hoțupan, i-au jefuit. În Borodul Mare or revirat cu forța o sumedenie de vite dela bieții țărani români, iar acuma mai pe urmă în 20 februarie 1919 în Aleșd, cu ocaziunea tîrgului săptăminal, or despoiat toți românii de haine, căciuli și ghetete militare, cari le-au primit la demobilizare și cari, astfel, le-au format proprietate nediscutabilă. Oamenii noștri au fost siliți să părăsescă Aleșdul cu capul gol, desculți și neimbrăcați. Tot în ziua aceea soldați maghiari împărțeau tot felul de broșuri, foi, cu conținut necunoscut,

dar scrise românește printre țăranii noștri. În Aleșd sunt încvartirați soldați săcui.
Oradea-Mare, 26 februarie 1919.

Cu stimă, *Ioan Sfurlea*, m.p., preș. C.N.R. din cercul Aleșd. L.S.

Pentru conformitate cu originalul:

Oradea-Mare la 28 februarie 1919

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN
din Oradea-Mare și Bihor
Secretar: *I. Sfurlea*

(Arh. M.Ap.N.—M.St.Mj., fond M₁—M.C.G., dos. 2179, f. 492, film 70/45, M.I.A.Z.—I.M.C.)

16

Copie autentică nr. 712/c., pres. 1919

CONSILIUL(UI) NAȚIONAL ROMÂN DIN ORADEA-MARE

Aducem la cunoștința Consiliului Național Român că intelectualii români, cari au luat parte la adunarea națională română din Alba-Iulia, ținută la 1 decembrie n. 1918, precum și cei ce au format sfaturile naționale și gardele naționale române, respectiv au fost în propagandă națională în comunele de pe Crișul Repede, sunt luați în listă de bandiți (...) Despre noi, subscrișii, au făcut întrebare și ne-au cercat în comuna Aușeu, dar acolo nu ne-au găsit. La arindașul evreu, Salamon Mór, din Aușeu au arătat lista proscrisilor, cu aceea amenințare că au să ne găsească la Oradea-Mare și ne vor executa. Tot aceasta o aflăm dintr-o altă sursă, cu aceea că însemnarea s-a făcut din partea familiilor ungurești și evreiești din comuna Gheghie (Körögény). Pentru asigurarea vieții, am fost siliți de a părăsi Oradea-Mare și a fugi pe teritoriul ocupat de trupele române.

Oradea-Mare, la 1 martie 1919

Petru Dejeu, m.p., profesor,

Petru Cepleu, m.p., sublocotenent)

Pentru conformitate cu originalul:

Oradea-Mare, la 3 martie 1919

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN
din Oradea-Mare și Bihor
Secretar: *V. Andru*

(Arh. M.Ap.N.—M.St.Mj., fond M₁—M.C.G., dos. 2179, f. 499; film 70/47, M.I.A.Z.—I.M.C.)

LISTA ABREVIERILOR

Arh. M.Ap.N.—M.St.Mj.=Arhivele Ministerului Apărării Naționale — Marele Stat Major.

M.C.G.=Marele Cartier General.

C.N.R.=Consiliul Național Român.

G.N.R.=Garda Națională Română.

M.I.A.Z.—I.M.C.=Muzeul de istorie și artă din Zalău — Istorie modernă și contemporană.

On.=Onorat.

R.cat.; R.C.=Romano-catolic.